

ПАМ'ЯТНІ ДАТИ

УДК 94:341.388-054.65](430)(477)

© Олександр ПОТИЛЬЧАК

ПРО РЕАГУВАННЯ НІМЕЦЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ РАДЯНСЬКИХ ТАБОРІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ НА ВИРОК ГОЛОВНИМ НАЦИСТСЬКИМ ВІЙСЬКОВИМ ЗЛОЧИНЦЯМ (до 70-річчя Міжнародного трибуналу в Нюрнберзі)

Аналізується реакція німецьких військовополонених, які перебували в таборах на території Української РСР, на вирок Нюрнберзького Міжнародного трибуналу. Розглядається широкий спектр настроїв і висловлювань військовополонених у діапазоні від повного неприйняття й засудження гітлеризму до відверто пронацистських, реваншистських проявів.

На думку дослідника, різна реакція військовополонених на оголошення вироку головним військовим злочинцям була викликана стійкістю впливу нацистської та послідовним тиском радянської пропаганди, очевидними результатами війни, особистим досвідом полону й індивідуальними стратегіями виживання в табірному соціумі.

Ключові слова: *Нюрнберзький Міжнародний трибунал, німецькі військовополонені, радянські табори, Українська РСР, антинацистські та пронацистські настрої.*

У листопаді 1945 р. в німецькому Нюрнберзі розпочалися засідання безпрецедентного Міжнародного військового трибуналу. Уперше в історії перед судом держав-переможниць постали вищі військові та державні діячі переможеної гітлерівської Німеччини. 1 жовтня 1946 р. дванадцятьом головним військовим злочинцям – Г. Герінгу, В. Кейтелю, Е. Кальтенбрунеру, Й. фон Ріббентропу, А. Розенбергу, Г. Франку, В. Фрику, Ю. Штрайхеру, Ф. Заукелю, А. Зейсс-Інкварту, М. Борману (заочно) та А. Йодлю – були винесені смертні вироки. Семеро підсудних – К. Деніц, К. фон Нейрат, Б. фон Ширах, А. Шпеер, Р. Гесс, В. Функ і Е. Редер – отримали довічні або ж тривалі терміни ув'язнення, а троє фігурантів відкритого судового процесу – Г. Фріче, Ф. фон Папен і Я. Шахт – були виправдані.

Міжнародний трибунал визнав злочинними організаціями: верхівку націонал-соціалістичної партії Німеччини та її охоронні загони (СС), службу безпеки (СД) та державну таємну поліцію (Гестапо) [4, 943 – 1108]. Викривши людиноненависницьку криваву сутність нацизму й гітлеризму, уперше в світовій історії оголосивши агресію злочином проти людяності, Нюрнберзький військовий процес викликав небачений раніше міжнародний резонанс. Рішення Трибуналу сколихнули не лише німецький народ у самій Німеччині та в Австрії, вирок не залишив байдужими й військовополонених Вермахту, які перебували в радянських таборах, зокрема й на території Української РСР...

* * *

Одним із важливих аспектів дослідження повсякденності військовополонених радянських таборів у повоєнній Україні є аналіз реакції бранців на важливі й значимі для тогочасної Європи і світу загалом події внутрішнього та міжнародного життя. Рішення Нюрнберзького Міжнародного трибуналу в цій низці посідають особливе місце. Сам факт проведення суду над визнаними головними військовими злочинцями, вищими державними чиновниками й воєначальниками нацистського Райху, а надто вирок трибуналу сколихнули громаду військовополонених-німців, стали головною-темою для обговорення в товаристві мешканців табірних бараків. Зрозуміло, що ці розмови не могли залишитися поза увагою внутрішньої табірної агентури й інформаторів радянських спецслужб.

Незважаючи на очевидну актуальність вивчення окресленого аспекту повсякденності військовополонених, ця тема й досі не знайшла належного відображення в наукових працях істориків радянського військового полону, зокрема й вітчизняних. Відстеження подібних реакцій, їхній аналіз і оцінка не лише додають фарб у палітру реконструкції клімату табірної соціуму, допомагають виявити настрої й очікування військовополонених у перші повоєнні роки, а й дають змогу скорегувати оцінки щодо дієвості й глибини впливу радянської пропаганди серед бранців, її індоктринального потенціалу. Спроба реалізації деяких з окреслених наукових завдань і визначила предмет цього дослідження.

В основі джерельної бази пропонованої наукової розвідки лежать ще й досі не введені в науковий обіг документальні матеріали Управління у справах військовополонених та інтернованих НКВС (МВС) УРСР із фондів Галузевого державного архіву Міністерства внутрішніх справ України. За своїми видовими характеристиками – це доповідні записки, які в жовтні 1946 р. надсилалися керівництвом МВС УРСР до Москви й містили вибіркового аналізу повідомлень оперативних відділів таборів для військовополонених про реагування німецьких бранців на вирок Нюрнберзького Міжнародного трибуналу.

Важливим функціональним завданням оперативно-чекістських органів у системі ГУПВІ НКВС (МВС) СРСР упродовж усього періоду їхнього існування¹ залишався збір різноманітної інформації про настрої та реагування бранців таборів для військовополонених на умови утримання, забезпечення і праці, події внутрішнього та міжнародного життя. При цьому основним методом такого своєрідного моніторингу був агентурний. Інформація надходила оперативним працівникам безпосередньо від таємних агентів й інформаторів із числа військовополонених і табірної персоналу. Надалі отримані відомості аналізувалися, оброблялися й у вигляді спеціальних повідомлень надсилалися на адресу оперативних органів вищого рівня. Ця схема діяла безвідмовно, а зібрана таким чином внутрішня інформація з часом потрапила в архіви радянських спецслужб.

Інколи увага режиму до настроїв мешканців таборів для військовополонених ставала надзвичайно пильною, надто коли йшлося про реагування загалу бранців на резонансні події, особливо ті, що безпосередньо стосувалися їхньої подальшої долі. У перший повоєнний рік чинником напруженості внутрішньої ситуації в таборах для військовополонених обіцяли стати міжнародні та внутрішні публічні судові процеси над винуватцями військових злочинів. Намагаючись запобігти можливим «ексцесам» та дестабілізації ситуації в таборах, зокрема після оголошення вироку в Нюрнберзі, оперативні працівники ГУПВІ МВС СРСР постійно відстежували відповідну реакцію німецьких військовополонених в окремих режимних установах. Також завдання агентурного стеження за настроями й висловлюваннями бранців у зв'язку з оприлюдненням вироку Нюрнберзького Міжнародного трибуналу отримали й оперативні відділення таборів для військовополонених, дислокованих в Українській РСР.

Серед документів Оперативного відділу УПВІ НКВС (МВС) УРСР, що зберігаються в Галузевому державному архіві МВС України, автор виявив, відібрав і проаналізував кілька доповідних записок, об'єднаних загальною назвою – «Про реагування військовополонених по оголошеному вироку Міжнародного Трибуналу в Нюрнберзі». Підписані заступником міністра внутрішніх справ УРСР полковником А.Т. Чечковим, ці документи надсилалися до Москви на адресу заступника начальника ГУПВІ МВС СРСР і начальника його оперативного управління А.З. Кобулова. У доповідних записках (усього ми виявили їх п'ять), датованих періодом із 7 до 23 жовтня 1946 р., працівники Оперативного відділу УПВІ МВС УРСР узагальнили отримані ними повідомлення від УМВС областей про реагування військовополонених місцевих таборів на рішення Нюрнберзького Трибуналу. Незважаючи на притаманну такому документальному жанру, як доповідні записки, вибірковість фактів, зазначені документи певною

¹ Головне управління у справах військовополонених та інтернованих Народного комісаріату (з лютого 1946 р. – міністерства) внутрішніх справ СРСР. Організоване 19 вересня 1939 р. як окреме управління у складі НКВС СРСР. 11 січня 1945 р. у зв'язку зі значним збільшенням чисельності військовополонених і кількості таборів УПВІ було реорганізоване в Головне управління. Після репатріації основної маси військовополонених на батьківщину 20 червня 1951 р. ГУПВІ НКВС СРСР знову реорганізувалося в УПВІ МВС СРСР. 14 березня 1953 р. Управління у справах військовополонених та інтернованих у зв'язку з реорганізацією МВС СРСР розформували, а його функції були передані Тюремному управлінню МВС СРСР [Докладно див.: 3, 25 – 59].

мірою дозволяють реконструювати панораму настроїв і думок, очікувань і сподівань німецьких військовополонених не лише з приводу рішень трибуналу, своєї долі й долі верхівки гітлерівського Райху, шляхів розвитку постнацистської Німеччини, а й з погляду на перспективи розвитку геополітичної ситуації в повоєнній Європі та у світі загалом.

Тут зауважимо потребу особливо критичного ставлення до такої групи джерел, як доповідні записки радянських спецслужб. Немає сумніву в тому, що не тільки автори подібного роду документів, а й їхні «джерела» з числа табірної агентури чітко розуміли, якого роду інформації чекають від них «нагорі». Цьому масиву документів притаманна штучна паритетність у дозуванні «позитивної» й «негативної» інформації, а також високий рівень суб'єктивізму. Траплялося, що агенти трактували те, що почули й побачили, з урахуванням очікувань своїх кураторів із спецслужби. Спотворюючи факти, часом відверто фантазуючи й висуваючи безпідставні звинувачення на ґрунті особистої неприязні, інформатори нерідко обмовляли інших військовополонених.

Уже за кілька днів після винесення вироку в Нюрнберзі рішення Міжнародного трибуналу оприлюднили в усіх радянських таборах для військовополонених. Побожування працівників радянських спецслужб, що оголошення вироку спричинить у таборах заворушення бранців, виявилися марними. Ця звістка викликала цілком очікуване загальне хвилювання, жвавий інтерес, сколихнула табірну громаду. «...Як тільки звістка про вирок військовим злочинцям у Нюрнберзі стала відома в таборі, серед військовополонених було загальне хвилювання...» – доповідав своєму куратору-оперативнику внутрішній агент із дніпропетровського стаціонарного табору № 417 [2, 54].

Практично одразу ж після оголошення вироку Міжнародного трибуналу в Нюрнберзі відділи й відділення у справах військовополонених та інтернованих обласних Управлінь МВС Української РСР почали збирати з таборів агентурні відомості про ситуацію, викликану цією резонансною подією, а вже 7 жовтня 1946 р. на адресу керівництва ГУПВІ МВС СРСР із Києва надіслали першу доповідну записку. Черговий такий документ був відправлений до союзного міністерства вже наступного дня. Надалі заступник міністра внутрішніх справ УРСР полковник А. Чечков доповідав Москві з приводу реакції військовополонених на рішення трибуналу ще тричі – 11, 14 та 23 жовтня 1946 р. [2, 50 – 64].

У доповідних записках скупую канцелярською мовою повідомлялося про те, що, за даними обласних управлінь МВС, після оголошення вироку Нюрнберзького трибуналу серед контингентів дислокованих в Україні таборів військовополонених жодних ексцесів не зафіксовано, а загальна реакція бранців визначалася табірним начальством як «позитивна». Наголошувалося на здивуванні більшості рядових військовополонених оправдальним вироком суду щодо трьох фігурантів процесу (Г. Фріче, Ф. фон Папена та Я. Шахта), а також

на окремих випадках співчутливого ставлення колишніх офіцерів Вермахту до засуджених військових злочинців [2, 50].

У доповідних записках наводилися отримані агентурним шляхом найхарактерніші приклади такої, на думку працівників спецслужб, «позитивної реакції». Наприклад, військовополонений київського табору № 62 капітан медичної служби Гоппе серед товаришів заявив: «... Нарешті настав час відповісти головним військовим злочинцям, які привели до руйнувань і смертей мільйонів невинних людей, але чомусь не всі вони понесли покарання...». Вторив йому і військовополонений з іншого київського табору (№ 414), капітан Еверт Ульріх, який наголошував: «... Папен, Шахт і Фріче є такими ж злочинцями, як і засуджені до смертної кари, і їх також потрібно було засудити до смерті, адже вони будуть заважати будувати нову демократичну Німеччину...» [2, 50]. Висловлюючи свою думку з приводу останніх подій, його співтабірник, обер-лейтенант Розенуер, зазначав: «... Виправдання Папена, Шахта та Фріче є несправедливим – вони є нацистами та головними винуватцями війни, і їх потрібно було покарати лише смертю. Ми знаходимося в полоні тільки тому, що вони затіяли цю війну, а відтак, повернувшись до Німеччини, ми маємо знищити всіх нацистів...» [2, 51]. Про несправедливе рішення трибуналу щодо Ф. фон Папена та Я. Шахта і про «недостатність» покарання Б. фон Шираха наголошували й військовополонені табору № 417 (м. Дніпропетровськ). За повідомленням одного з тамтешніх внутрішніх табірних агентів, «... вироком у таборі не зовсім задоволені, загальна думка – злочинців мали покарати сильніше...». Значно категоричніше висловлювався на адресу нацистських керівників, котрим удалося уникнути смертної кари, бригадир 5-ї бригади цього табору Ернст Штайн: «... Ці собаки ходять вільно, а ми сидимо тут. Вони не будуть повішені, потрібно було б дати їм два роки тяжкої праці, а потім розстріляти...» [2, 54]. Жалкуючи з приводу запізнілого покарання військових злочинців, інтернований окремого робочого батальйону (ОРБ) № 1423 (м. Дніпропетровськ) Майер стверджував: «Цей вирок потрібно було винести ще десятиліття тому, тоді б ми не були так далеко від батьківщини. Цих негідників слід було б примусити ще до засудження працювати так, як працюємо ми, але не з нормою 700 – 1000 грамів хліба на день, а всім разом дати цю норму, тоді б вони зрозуміли, якого нещастя завдали мільйонам людей...» [2, 54]. Без сумніву, цей інтернований німець знав, про що говорив, адже контингент його ОРБ працював на одному з провідних металургійних підприємств Дніпропетровська [5, 384].

Думається, що ці та інші, зафіксовані в повідомленнях внутрішніх табірних агентів, антинацистські настрої й висловлювання частини німецьких військовополонених на користь демократичного майбутнього своєї батьківщини могли бути спричинені дією кількох чинників, які, ймовірно, кореспондувалися з особистим досвідом полону та індивідуальними стратегіями виживання.

Драматичний і трагічний досвід радянських таборів, що його отримали військовополонені в найтяжчі воєнні роки, давав підстави останнім цілком

справедливо перекладали частину вини за своє теперішнє становище на вищих керівників Третього райху. Роки перебування в атмосфері тотального стеження виробили в багатьох військовополонених звичку приховувати свої справжні думки й переконання, а відтак чимало бранців цілком свідомо своїми публічними висловлюваннями намагалися переконати агентуру, а разом із нею і працівників радянських спецслужб у власній лояльності до режиму. Тим більше, що репутація «антифашиста» передбачала окремо взятому військовополоненому реальні переваги в досить широкому діапазоні: від послаблення табірної системи до покращення умов праці, харчування й грошового забезпечення.

Схоже й на те, що значна частина військовополонених-німців восени 1945 р. вже була індоктринована радянською пропагандою в антинацистському дусі. Нам важко судити, були чи не були ці бранці у своїй масі щирими прихильниками «майбутньої демократичної Німеччини», проте сумнівів у тому, що багато з них зненавиділи нацизм хоча б через те, що він прирік їх на роки страждань у радянському полоні, ми практично не маємо.

Про рівень пропагандистського тиску на військовополонених можна судити навіть на підставі лексики, що використовувалася в агентурних повідомленнях, яка дуже вже нагадувала шаблонні, завчені фрази табірних політінформаторів-антифашистів. Наприклад, із тексту доповідної записки заступника міністра внутрішніх справ УРСР полковника А.Т. Чечкова, надісланої до Москви 14 жовтня 1946 р., дізнаємося, що військовополонені-німці табірної відділення № 8 стаціонарного табору № 275, які працювали на будівництві Львівського автозаводу, «...з обуренням дізналися про виправдання Шахта, Папена та Фріче, згадуючи про ту роль, яку відіграв Шахт для фінансування війни, Папен – для її дипломатичної підготовки, а Фріче – для пропаганди та виправдання всіх звірств, пов'язаних із війною...» [5, 306; 2, 56].

У період після оголошення вироку трибуналу набір засобів ідеологічного впливу на військовополонених «збагатився» новою формою. Спеціально з нагоди оприлюднення вироку Нюрнберзького Міжнародного трибуналу табірне начальство влаштовувало показові збори бранців, на яких обговорювалися рішення, ухвалювалися резолюції його одностайної підтримки з неодмінними вимогами нового судового процесу над виправданими фігурантами. Цікава деталь. Після такого «одноголосного ухвалення» ці резолюції підписувалися далеко не повним складом учасників зборів. Так, зокрема, сталося у відділенні № 3 стаціонарного табору № 100 у Запоріжжі, що обслуговувало робочою силою об'єкти тресту «Запоріжбуд» [5, 218]. Його 449 бранців – чверть тамтешнього контингенту – демонстративно відмовилися підписувати схвалену на зборах резолюцію. Водночас більшість їхніх співтабірників, а це 1581 військовополонений, прогнозовано поставили свої підписи під документом [2, 55].

Інший зріз настроїв і думок військовополонених із приводу оголошення вироку головним нацистським військовим злочинцям репрезентують зафіксовані табірною агентурою коментарі бранців, у яких відчувається глибоке

розчарування поразкою Німеччини, неймовірність ситуації, що уможливила сам факт міжнародного суду над вищими керівниками Райху та скепсис щодо того, чи сприятиме вирок у Нюрнберзі повоєнному порозумінню в самій Німеччині, Європі та у світі загалом. Ось яким чином передав агент висловлену з цього приводу думку військовополоненого, лейтенанта Шульца, який утримувався в харківському таборі № 149: «...Це ганьба, що іноземці судять і засуджують німецьких керівників. Цим вирокom вони не зроблять німецький народ своїми друзями...» [2, 51].

У коментарях окремих військовополонених із приводу рішень Нюрнберзького трибуналу звучала впевненість у тому, що вирок – це певний тактичний хід, спрямований на відволікання суспільної думки й на приховування справжніх планів лідерів західних держав, передусім США та Англії, щодо продовження війни – тепер уже проти СРСР. «...Моя думка, – заявляв військовополонений майор Раац із харківського табору № 149, – що англо-американці погодилися з вимогами росіян і повісили підсудних для того, аби тимчасово ввести в оману суспільну думку щодо бажаного в подальшому тривалого миру...» [2, 50 – 51]. Інші бранці цього табору пішли ще далі у своїх міркуваннях. Військовополонені Дітри, Інgefельд і Тюрк, за словами агента, висловлювали переконання, що збереження життя окремим лідерам нацистів, – це не що інше, як спроба західних країн у майбутньому використати досвід цих осіб для боротьби проти СРСР. У цьому контексті зверталась увага на неадекватність покарання деяких нацистських лідерів: «...Гесса засуджено довічно, а незначного ефрейтора² на Київському процесі – до розстрілу...» [2, 53]. У приватних розмовах військовополонені характеризували діяльність політичного керівництва Райху як «...безвідповідальну...» й таку, що заслуговувала «...лише на смертну кару...» [2, 52 – 52].

Цікаву групу реагувань військовополонених на рішення Міжнародного трибуналу в Нюрнберзі складають ті, у яких висловлюється скепсис щодо офіційних повідомлень про самогубство А. Гітлера. Окремі бранці не вірили в його самогубство чи насильницьку смерть, оскільки вважали, що фюреру вдалося зникнути. Зокрема, військовополонений харківського табору № 149 Майер Альбрехт стверджував: «...Герінга примусили бути злочинцем, але ж він відігравав другорядну роль. Головний злочинець – це Гітлер [...], і Гітлер утік, а вони мають за все відповідати...» [1, 53]. Переконалим у тому, що А. Гітлер «десь переховується», був і військовополонений Віллі Вагнер із запорізького табору № 100 [1, 55].

Слід сказати, що досвід проведених у 1943 – 1946 рр. радянських публічних намірів судових процесів над військовополоненими не залишав ілюзій у гуманності більшовицької влади щодо своїх ідейних противників. Промовистий приклад – реакція на вирок Нюрнберзького трибуналу військовополоненого табору № 144 у Ворошиловграді, капітана, колишнього командира батальйону

² Імовірно, тут йдеться про засудженого до страти на відкритому судовому процесі в Києві 28 січня 1946 р. обер-ефрейтора дивізії СС Франца Інземана [Докладно див.: 6, С. 131 – 159].

Вермахту Вільгельма Аренса. Зі слів агента, розмірковуючи в колі співтабірників про долю засуджених у Нюрнберзі нацистських керівників, той нібито заявляв: «...Якщо б усі 24 звинувачені (на Нюрнберзькому процесі. – Авт.) потрапили до рук тільки росіян, то, безумовно, всі були б повішені...» [1, 342].

Повідомлення із таборів містять і свідчення про реваншистські настрої серед частини німецьких бранців, особливо колишніх офіцерів військ СС, що переживалися з почуттями краху ідеалів, гіркоти поразки і глибоким розчаруванням. Наприклад, військовополонений харківського табору № 149, на прізвище Ріхтер, не лише озвучив своє небажання слухати повідомлення про вирок трибуналу, а й, зі слів агента, заявив: «...Я цієї балаканини слухати не хочу, зараз ми впали, коли-небудь ми знову піднімемося...». Офіцери-есесівці, які також утримувалися в цьому таборі, мабуть, очікували на дещо інший вирок трибуналу щодо підсудних, сподіваючись, що багатьом із них у Нюрнберзі все ж збережуть життя. Ці бранці не приховували свого задоволення фактом виправдання Ф. фон Папена, заявляли про несправедливість вироку загалом і про невідворотність реваншу в майбутньому [2, 53 – 53].

У висловлюваннях військовополонених звучали й мотиви виправдання гітлерівської агресії проти СРСР необхідністю упередження більшовицької експансії в Європі та у світі. Так, один з агентів табору № 253 (м. Вінниця) переповідав оперативникам слова свого співтабірника Освальда Мюллера, який заявляв: «...Гітлер у своїй політиці захоплення Росії був правий, так як сьогодні бачимо, що Росія після знищення фашизму буде виступати проти капіталістичної системи виробництва і це найближчим часом призведе до війни між Англією та СРСР...» [2, 57]. Такі висловлювання свідчать про живучість світоглядної моделі, сформованої десятиліттям нацистської пропаганди навіть в умовах радянського табору для військовополонених.

Окрему групу реагувань становлять висловлювання бранців про «несправедливість вироку» трибуналу. Їхнім лейтмотивом є переконаність у тому, що засуджені в Нюрнберзі – лише виконавці, а не ініціатори злочинних наказів. За словами німецького військовополоненого з табору в Запоріжжі Валентина Брандта, підсудних «...не треба судити, оскільки вони виконували свій обов'язок...» [2, 55]. Бранці стаціонарного табору № 315 (м. Дніпропетровськ) Біман і Нойман вважали несправедливим смертний вирок фельдмаршалу В. Кейтелю, який, за їхніми словами, «...був лише солдатом...» [2, 55].

Отже, вивчення комплексу доповідних записок про реагування військовополонених із таборів на території Української РСР на вирок Нюрнберзького Міжнародного трибуналу, складених і надісланих до Москви у жовтні 1946 р., дає змогу говорити про наявність у табірному соціумі широкої палітри настроїв. Їхній діапазон варіюється від повного неприйняття, засудження гітлеризму й нацизму до відверто пронацистських, реваншистських проявів. Підтримуючи вирок трибуналу, частина бранців жалкувала з приводу запізнілого покарання військових злочинців. У коментарях інших бранців

відчувалися глибоке розчарування поразкою Німеччини та самим фактом міжнародного суду над вищими керівниками Райху, скепсис щодо здатності Нюрнберзького вироку сприяти повоєнному порозумінню у самій Німеччині, Європі та у світі загалом. Частина військовополонених висловлювала впевненість у тому, що вирок – це певний тактичний хід, спрямований на відволікання суспільної думки та приховування планів лідерів західних держав щодо майбутньої війни проти СРСР. Відверто реваншистські настрої іншої частини бранців супроводжувалися відчуттям краху ідеалів, гіркоти поразки і глибоким розчаруванням. У висловлюваннях військовополонених учувалися мотиви виправдання гітлерівської агресії проти СРСР, риторика «несправедливості вироку» трибуналу. На нашу думку, ці приклади свідчать про живучість світоглядної моделі, сформованої десятиліттями нацистської пропаганди, навіть в умовах радянського табору для військовополонених.

Вважаємо, що такі різні настрої й висловлювання військовополонених із приводу рішень трибуналу в Нюрнберзі були викликані не лише ідеологічним чинником – стійкістю впливу нацистської та послідовним індоктринальним тиском радянської пропаганди, а й очевидними результатами війни, а найголовніше – особистим досвідом полону й індивідуальними стратегіями виживання.

Джерела та література:

1. *Контрольно-спостережна справа № 16 – 46 про агентурно-оперативну роботу з виявлення і розробки учасників звірств серед військовополонених таборів НКВС на Україні (1 січня 1946 р. – 31 грудня 1946 р.) // Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України (далі – ГДА МВС України). – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 182. – 362 арк.*
2. *Доповідні записки про агентурно-оперативну роботу серед військовополонених за 1946 рік (30 березня 1946 р. – 29 серпня 1946 р.) // ГДА МВС України. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 199. – 157 арк.*
3. *Военнопленные в СССР. 1939 – 1956. Документы и материалы / Сост. М.М. Загорюлько, С.Г. Сидоров, Т.В. Царевская / Под. ред. проф. М.М. Загорюлько. – М.: Логос, 2000. – 1120 с.*
4. *Нюрнбергский процесс. Сборник материалов Т. 2.: Изд. 2-е испр. и доп. / Под ред. К.П. Горшенина (гл. ред.), Р.А. Руденко, И.Т. Никитченко. – М.: Государственное изд-во юридической литературы, 1954. – 1153 с.*
5. *Потильчак О.В. Радянський військовий полон та інтернування в Україні (1939 – 1954): Монографія / О.В. Потильчак. – К.: Вид-во Нац. пед. ун-ту імені М.П. Драгоманова, 2004. – 482 с.*
6. *Чайковський А.С. Миттєвості історії. Вибране / А.С. Чайковський. – К., 2000. – 272 с.*

© Александр ПОТЫЛЬЧАК

О РЕАГИРОВАНИИ НЕМЕЦКИХ ВОЕННОПЛЕННЫХ СОВЕТСКИХ ЛАГЕРЕЙ НА ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ НА ПРИГОВОР ГЛАВНЫМ НАЦИСТСКИМ ВОЕННЫМ ПРЕСТУПНИКАМ

(к 70-летию Международного трибунала в Нюрнберге)

Анализируется реакция военнопленных немцев из лагерей на территории Украинской ССР на приговор Нюрнбергского Международного трибунала. Автор рассматривает широкий спектр настроений и высказываний военнопленных в диапазоне от полного неприятия и осуждения гитлеризма до откровенно пронацистских, реваншистских проявлений.

По мнению исследователя, разная реакция военнопленных на оглашение приговора главным военным преступникам была вызвана устойчивостью влияния нацистской и последовательным давлением советской пропаганды, очевидными результатами войны, личным опытом плена и индивидуальными стратегиями выживания в лагерном социуме.

Ключевые слова: *Нюрнбергский Международный трибунал, немецкие военнопленные, советские лагеря, Украинская ССР, антинацистские и пронацистские настроения.*

© Oleksandr POTYLCHAK

TO THE ISSUE OF RESPONSE OF THE GERMAN POW FROM THE CAMPS ON THE TERRITORY OF THE UKRAINIAN SSR TOWARDS THE VERDICT OF THE INTERNATIONAL MILITARY TRIBUNAL (International Tribunal in Nuremberg the 70th anniversary)

Response of the German POW from the camps on the territory of the Ukrainian SSR towards the verdict of the International Military Tribunal is analyzed. The author studies a wide range of moods and expressions of POW ranging from total rejection and condemnation of Nazism to openly pro-Nazi, revanchist manifestations.

The basis of the studied sources are unknown for scientists documentary material from the Office for POW and interned NKVD (MVD) of the Ukrainian SSR from the funds of State Archives Branch of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. According to the characteristics of their species these are "memos" which were sent to Moscow in October 1946 by the leadership of the Interior Ministry of USSR and had selective analysis of the contained messages of the Operations Divisions POW camps about response of the

German prisoners towards the verdict of the International Military Tribunal for prisoners of German reaction to the verdict of the Nuremberg International Tribunal. The author notes the need for particularly critical studying to this group of historical sources.

The study of complex documents of sent to Moscow in October 1946 the response of the German POW from the camps on the territory of the Ukrainian SSR towards the verdict of the Nuremberg International Military Tribunal allows to say about presence in camp society broad palette of moods. Their range varies from full acceptance, the conviction Hitlerism and Nazism to openly pro-Nazi, revanchist manifestations. Accepting the verdict of the Tribunal some prisoners were sorry about the delayed punishment for war criminals. Others felt deep disappointment about the defeat of Germany and the fact of the international trial of the top leaders of the Reich, skepticism about the ability of the Nuremberg verdict promote understanding into the post-war Germany, Europe and around the World. Part of the prisoners expressed confidence that the verdict was a certain tactical move aimed at distraction of public opinion and conceal the plans of the Western leaders for future war against the USSR. Quite revanchist mood the rest of the captives were accompanied by a sense of ideals collapse, bitter defeats and deep disappointment. Motives of justify of Hitler's aggression against the USSR, rhetoric about the "injustice of the verdict" were presented in the remarks of war prisoners. In our opinion, these examples show vitality of ideological patterns formed during decades by Nazi propaganda even in the Soviet camp for POW.

We believe that such different attitudes and expressions of war prisoners over the verdict of the Tribunal in Nuremberg were caused not only by ideological factor - the resistance impact of the Nazi propaganda and the Soviet consistent pressure, but also by the evident results of the war, and most importantly - personal experience of captivity and individual survival strategies.

Keywords: *Nuremberg International Tribunal, German POW, the Soviet camps, Ukrainian SSR, and pro-Nazi and anti-Nazi sentiment.*